

ORCHIS PRAETERMISSA (DRUCE) EN ORCHIS LATIFOLIA JUNIALIS (m.)

DOOR

P. VERMEULEN.

- *Orchis praetermissa* (DR.), een orchidee uit de groep van de Handekenskruiden (Dactylorchideeën), is door Dr DRUCE† beschreven in: The Botanical Society und Exchange Club Report for 1913. De beschrijving luidt: „Foliis fere semper lineare-lanceolatis, a basi latâ usque ad apicem cucullatum, plerumque gradatim, interdum inaequaliter contractis, et interdum in medio paulo latioribus; viridibus, flavo viridibus, cano viridibus vel e viridi nigricantibus; *sine maculis*, erectis vel ascendentibus. Bracteis saepe coloratis, flori aequantibus vel superantibus. Floribus conspicuis, roseo-purpureo, rubido vel coccineo-purpureo-nigricante colore per varios gradus pictis; spicâ plus minusve latâ, diffusâ, cylindricâ aut conicâ. Labia lata est (8—10 mm) et aequae longa ac lata, plana, plus minusve perspicue triloba. Loba media minor est et vel paulo longior vel aequae longav el paulo brevior quam lobae-laterales, *marginibus non reflexis*, et maculis, lineis aut varis nigrioribus, aut, rarius figurâ geometricâ, cujus margines definiti sunt, signatur. A fronte flores lati et clari videntur. Petala superiora convergunt in cucullum; sepala superiora plerumque paulo pallidiora sunt et divaricata. Calcar curvatum, cylindricum, brevius est quam ovarium. *Diebus 10—14 postquam incarnata floret.*”

In de, aan de Latijnsche beschrijving voorafgaande, Engelsche diagnose vind ik nog: „Root two palmate tubers,

with long stout rootlets. Stem hollow, 6—18 inches'' (= 15—45 cm).

Na duizenden exemplaren onder oogen gehad te hebben, geeft Dr DRUCE in Club Rep. for 1917 een eenigszins gewijzigde beschrijving, die ik hier vertaald weergeef:

„Wortel. Twee (drie) handvormige knollen, met lange cilindrische wortels.

Stengel. Hol, 1—8 dm hoog en tot 3,5 cm in omtrek. Bladen. Lijnvormig tot langwerpig-lancetvormig, variërend in breedte; tot 21 cm lang bij 5,5 cm breed, van een breede basis versmallend in een gewoonlijk kapvormig samengetrokken of verdikten top, meestal geleidelijk; soms wat breeder naar het midden, maar zelfs dan met een breede bladbasis slechts weinig smaller dan het breedste deel van het blad; geelachtig groen, soms grijsachtig (greyish) of donkerder groen, ongevekt, rechtopstaand of rechtopafstaand. Schutbladen. Dikwijls gekleurd, zoo lang als, of langer dan de bloemen, soms bladachtig, uitstekend. Inflorescentie. Een cilindrische of bijna kegelvormige aar tot 17 cm lang, aan 't eind van de bloei wat los, opvallend. Bloemen. In 't oog loopend, van verschillende schakeering van dof-rooskleurig purper, dikwijls de kleur van *Rhododendron ponticum*, roodachtig, zelden donker karmozijn, purper of wit. Lip groot, breed (even breed als of breeder dan lang), uitgespreid voor bevruchting, de kanten soms aan het einde teruggeslagen, meer of minder duidelijk 3-lobbig, de middenlob kleiner en weinig langer, evenlang als, of weinig korter dan de zijlobben; dun buigzaam weefsel, meestal ongeveer 12 mm breed bij 9 mm lang: de middenlob indien aanwezig tot 2 mm lang. Soms is de bloem bijna eenkleurig; dan weer is ze meer of minder sterk geteekend met donkerder schakeering dan de grondkleur, met meer of minder duidelijke stipjes, lijnen of vlekken; soms met een meetkundig patroon met duidelijke randen (gewoonlijk is dit het geval, waar een spoortje van *O. Fuchsii*

aanwezig is, of liever doet het voorkomen ervan aan bastaardeering denken). Van voren gezien ziet de bloem er breed en opvallend (showy) uit. Bovenste petalen in een kap samenkomend. Zijdelingsche sepalen gewoonlijk bleeker, uiteenwijkend. Spoor korter dan het vruchtbeginsel, gebogen, cilindrisch. Bloeitijd gewoonlijk 10—14 dagen later dan *O. incarnata*, waarmee de plant dikwijls samengroeit op moerassige plaatsen, minder dikwijls op droge grasrijke plekken en zeer zeldzaam op kalkheuvels."

In 't kort is de plant dus gekenmerkt door vrij breede ongevlekte bladen, breede vlakke lip en laten bloei.

Het kan niet ontkend worden, dat er door de onderscheiding van *O. praetermissa* aan de verwarring, die er in Engeland op het gebied van de Handekenskruiden bestond, een einde is gekomen.

Wel is waar verdedigde ROLFE (16) in 1918 nog de stelling, dat *O. latifolia* ongevlekt zou zijn, maar na het artikel van Dr DRUCE (4 p. 608) en dat van Col. GODFERY: „*O. latifolia*, a historical study" (10) was dit toch moeilijk te handhaven.

Niet dat er in Engeland geen verschil van meening meer bleef bestaan op dit gebied, maar het kwam nu meer aan op een verschillende interpretatie van de planten. De oorzaak hiervan ligt m.i. in het ontbreken van wat wij op het continent verstaan onder *Orchis latifolia*. Voor zoover ik uit de literatuur en uit persoonlijke correspondentie na kan gaan, is *O. incarnata* in Engeland (niet in Schotland) de vroegste bloeier. Het duidelijkst blijkt dit uit den Engelschen naam: Early-flowering orchid. (27).

Dr DRUCE was van meening, dat *O. latifolia* geheel ontbrak. De plant met ringvormige vlekken op de bladen en duidelijke lipteekening, die vaak met *O. praetermissa* samen voorkomt, beschouwde hij als een bastaard (*O. praetermissa* × *O. maculata*).

Col. GODFERY en T. en T. A. STEPHENSON beschouwen

deze laatste plant als *O. latifolia*. Ik sloot me in mijn vorig artikel (26) bij deze opvatting aan, maar onderscheidde de vroeg bloeiende continentale *Orchis latifolia* als *O. latifolia majalis* (K) en de Westeuropeesche laat bloeiende *Orchis latifolia* als *O. latifolia junialis* (m.). Tegen de bastaardnatuur, die Dr DRUCE aan deze laatste plant toekent, pleit al direct het feit, dat zij heel goed zaad levert.

Inderdaad komen op plaatsen, waar verschillende soorten *Dactylorchideeën* dooreen groeien, ook planten voor met ringvormige vlekken, maar slechts hier en daar een enkel individu z.a. ik bij Groesbeek en in de Geldersche vallei waarnam. In het Hollandsch-Utrechtsche veengebied komt de plant met ringvormige vlekken naast de ongevlekte vorm bijna uitsluitend voor. Dr DRUCE geeft op pag. 166 Rep. for '17 nog het *niet-gecontroleerde* geval waarbij een bastaard tusschen *O. maculata* (L.) en *O. foliosa* (SOL.) eveneens ringvormige vlekken zou vertoonen. Indien dit geval inderdaad juist is, bewijst het nog geenszins, dat alle planten met ringvormige vlekken op de bladen bastaarden moeten zijn. Dr DRUCE bespreekt op pag. 154 van hetzelfde verslag een groeiplaats, waar tusschen honderden aren van *praetermissa* ook planten ($\pm 5\%$) opvielen met lichter bloemkleur, die dan ook ringvormige vlekken vertoonden en blijkbaar bastaarden waren tusschen *O. praetermissa* en *O. maculata*, welke laatste plant verantwoordelijk zou zijn voor de lichte bloemkleur en de vlekken op de bladen.

In ons land komen *Orchis praetermissa* DR. en *O. latifolia junialis* (m.), wat bloemkleur betreft evenals in habitus, goed met elkaar overeen. Dat de laatste in bloemkleur lichter is dan de eerste, gaat dan ook zeker niet algemeen op. Ook het percentage, dat Dr DRUCE op geeft, geldt alleen voor het door hem genoemde geval. In het Hollandsch-Utrechtsche veengebied is juist de gevlekte vorm in de meerderheid. Toch ken ik enkele vindplaatsen, waar on-

gevlekte vormen de overhand hebben, waar we dus werkelijk met *O. praetermissa* te doen hebben (zie de foto's).

Schematisch zijn de bloeitijden in ons land in normale jaren:

10 Mei—10 Juni	25 Mei—25 Juni	10 Juni—10 Juli
<i>Orchis latifolia</i>	<i>O. incarnata</i> (L.)	<i>O. praetermissa</i> (Dr.)
<i>majalis</i> (K.)		<i>O. lat. junialis</i> (m.)

De laatbloeiende *O. praetermissa* en *O. latifolia junialis* zijn tot nu toe wat stiefmoederlijk behandeld. Men wist er geen raad mee. SIPKES (16) komt de eer toe voor ons land het eerst een duidelijk onderscheid te hebben gemaakt tusschen vroeg- en laatbloeiende *Orchis latifolia*. Op sommige plaatsen komen deze twee naast elkaar voor, soms met *O. praetermissa* er bij.

Orchis praetermissa is ook een late bloeier. Laat ik daar nog eens extra de aandacht op vestigen. Wel komen bij *O. latifolia majalis* ongevlekte vormen voor, maar op deze vormen kan de beschrijving van Dr DRUCE niet slaan, want deze vormen worden in Engeland niet gevonden. Dr DRUCE schreef me: „We surely have no earlier flowerer than *incarnata* in Britain” en Dr STEPHENSON: „I have always been puzzled by statements in Continental works that *O. latifolia* flowers before *O. inc.*”

Wanneer we *O. praetermissa* nu nog eens wat nader bekijken:

De stengel is hol en de bladen, 4—6 in aantal, zijn naar verhouding breder en korter dan bij de Vleeschkleurige *Orchis*, waar ze vaak boven de aar uitkomen en meer lichtgroen zijn. *De bladen zijn altijd onbevlekt.* Boven aan den stengel missen de bladen de scheede, zoodat ze op bracteeën lijken. In de tabel zijn de bladen zonder scheede aangegeven. *Er blijken meestal één of twee van deze bracteeachtige bladen aanwezig te zijn.* Ze zijn vaak violet aangelopen. Aan den voet van den stengel zijn meestal drie „Schuppenblätter” aanwezig (vliezige schubbladen).

Het onderscheid met *O. latifolia junialis* ligt in de vlekken op de bladen. Op moerassige plaatsen zijn deze vlekken ringvormig (groen in het midden). Ze vormen dan een gemakkelijk onderscheidingsmiddel. Bij *O. latifolia majalis* zijn de vlekken massief en vaak dwars geplaatst. Wat de bloemen van *O. praetermissa* aangaat, deze zijn gekenmerkt door de meestal 12 mm breede lip. Dr STEPHENSON geeft 6—8 mm lang en 7—12 mm breed. De middenlob van de lip is meestal klein, zoowel bij *O. praetermissa* als bij *O. latifolia junialis*. Bij *O. latifolia majalis* komt de middenlob juist heel duidelijk uit; hier is de lip ook smaller. Bij *O. inc.* is de lip gewoonlijk slechts 7 mm breed en sterk teruggeslagen; ook de spoor is hier korter dan bij de andere vormen.

Het honingmerk bestaat bij *O. praetermissa* uit stipjes en streepjes. Bij *O. latifolia* wordt het honingmerk gewoonlijk begrensd door een duidelijke lijn, die in 't midden een bocht vertoont naar de keel toe.

Dit is het tweede duidelijke onderscheid tusschen *O. praetermissa* en *O. latifolia junialis*. Zooals Dr GARJEANNE indertijd al voor *O. maculata* uitmaakte, gaat het kenmerk van veel vlekken op de bladen meest met een duidelijk honingmerk samen (De Lev. Nat. Aug. 1899).

De stand van de zijdelings geplaatste sepalen verschilt ook bij de *Dactylorchideeën*. Bij *O. incarnata* zijn ze soms zoover teruggeslagen, dat ze elkaar met de rugzijde raken — een vlindertje, dat voor 't in rust gaan de vleugels nog even naar boven brengt. Bij *O. maculata* (ssp. *helodes*) hangen de sepalen meer gebogen — we denken aan moeheid. *O. latifolia* en *O. praetermissa* eindelijk bewandelen hier den middenweg, de „vleugels” worden opgeheven en zijn halfweg vaak naar buiten gekromd.

Orchis praetermissa is in Engeland de meest gewone orchis. DRUCE (3) geeft tal van vindplaatsen en beschrijft in 1919 (4) een *var. pulchella*, kleiner dan de soort en

met smaller lip, die in de noordelijke graafschappen van Engeland, Schotland (en de eilanden er ten Noorden van) voorkomt. Dr STEPHENSON meent, dat men in deze plant de ongevlekte vorm van *O. purpurella* te zien heeft.

SIPKES heeft voor ons land *Orchis praetermissa* het eerst opgemerkt. In zijn artikel (17) heeft hij al een korte beschrijving gegeven. Hij geeft ook op, dat de plant laat bloeit ($\pm$ 15 Juni—15 Juli). In De Lev. Nat. XXII (1 Dec. '17) geeft hij een foto van een variëteit van *Orchis praetermissa*, die gekenmerkt is door een lange middenlob aan de lip en die hij *var. macrantha* (SIPKES) heeft genoemd. Deze *var.* wordt ook door de Engelse auteurs aanvaard (11).

Veel zijn we sinds dien tijd niet opgeschoten, voor zoover het ons land betreft. Zelf heb ik de plant gevonden in het Utrechtsch-Hollandsche laagveengebied en in de buurt van Staphorst. Vooral in het gedeelte van Noord-Holland ten Noorden van het Noordzeekanaal vond ik groeiplaatsen, waar de ongevlekte, laat bloeiende *Orchis praetermissa* de meerderheid vormde. Uit Friesland zag ik de plant (nog?) niet. SCHLECHTER (18) zegt, dat de plant waarschijnlijk ook in het Noorden van Duitschland en Scandinavië op zal treden. Voor zoover ik uit correspondentie na heb kunnen gaan, is dit niet het geval. Vormen uit Denemarken, die ik in '33 ontving, deden mij wel sterk aan *O. praetermissa* denken.

Naar het Zuiden komt *O. praetermissa* wel voor. HOUZEAU DE LEHAIE (14) heeft voor België haar voorkomen, wat de totale habitus aangaat, niet vast kunnen stellen, wel wat bloemvorm betreft, maar daar SIPKES de plant vlak aan de Belgische grens vond, zal ze ook in Vlaanderen wel voorkomen, dunkt me. In Frankrijk komt de plant zeker voor. Dr STEPHENSON (22, 23, 24) heeft verschillende deelen bezocht en stelde vast, dat de plant in de omgeving van Parijs ook voorkomt. In de Iconographie (1) geven C. G.

en A. CAMUS verschillende vindplaatsen op. Dank zij de inlichtingen, die Mad^{elle} A. CAMUS me zeer uitvoerig verschaftte en waarvoor ik haar zeer dankbaar ben, was ik in de gelegenheid *Orchis praetermissa* ten N. en ten Z. van Parijs waar te nemen. Ten Z. van Parijs vond ik ongekleurde planten bij Château Landon en ook een gevlekt exemplaar. Ten N. van Parijs vond ik bij Vallangoujard (Seine et Oise) enkele exemplaren. Op de foto met de bloemanalyses zijn de bloemen met „Val” aangeduid, hiervan afkomstig.

Waarschijnlijk hebben we in *O. praetermissa* dus een Westeuropeesche soort te zien. FUCHS en ZIEGENSPECK (7) spreken van een Atlantisch ras.

Orchis latifolia junialis (m) komt zeer dikwijls in gezelschap van *O. praetermissa* voor. De algemeene habitus van de plant komt er mee overeen, maar de ringvormige vlekken en de lipteekening vormen makkelijk waarneembare verschillen. Ook deze plant komt in Engeland en Frankrijk voor. In West-Duitschland beschreef HÖPPNER (13) een bastaard als *Orchis Beckerianus*, die er eenige overeenkomst mee vertoont, maar die minder krachtig lijkt. Ook in *Orchis latifolia junialis* (m) meen ik een Westeuropeesche plant te mogen zien, mogelijk een tegenhanger van de Oost-europeesche *O. latifolia Russowii* (KLINGE 15), die door SCHLECHTER (19) tot de soort *Orchis Russowii* is verheven.

De diagnose van *Orchis latifolia junialis* (VERMEULEN) is: *Tubera composita, palmato-partita.*

Caulis plus minusve cavus, plurimum 25—55 cm alto.

Foliis plerumque 4—6, oblonga-lanceolata, in medio vel sub medio latissima, 1—2 bractei formibus; maculae annuliformes, interdum in medio inveniuntur pallidiorae.

Bracteis saepe coloratis, praecipue in calce spicae longiores ovario sunt.

Floribus. Labium trilobatum 10—12 mm latitudine, lobo medio parvo et exserto. Lobii laterales versus finem temporis florendi saepe reclinati. Nectarostigmata imaginem

laquei clare exhibentia, lineas et puncta saepe includunt. Sepala lateralialia a medio saepe extrorsum flectuntur; cetera folia perianthii constituunt palliolum. Color roseo purpureo, colore *Orchidis latifoliae majalis* (K.) albidior.

Calcar brevius ovario, 9—10 mm longitudine. Floret apud nos hebdomada secunda Junii, finitur durante mense Julii; diebus 10—14 postquam *O. incarnata* floret.

Crescit in pratis humidis, in dunis, praesertim in palludibus inter *Phragmitem*. Area geographica: Anglia, Gallia et Neerlandia.

Wat de Nederlandsche planten aangaat, meen ik een onderscheid te kunnen maken tusschen de Noordhollandsche planten (fig. 1), die iets breeder van blad zijn en de exemplaren z.a. fig. 2 er één afbeeldt, die we o.a. bij Kortenhoeve vinden.

Gaan we nu nog eens de verschillen na, die er tusschen *O. praetermissa* en *O. latifolia junialis* bestaan, dan treft ons in de eerste plaats het duidelijker honingmerk bij de laatste en het bezit van ringvormige vlekken op de bladen. Dit komt practisch neer op het bezit van anthocyaan.

Dr STEPHENSON meent ook, dat de spoor bij *praetermissa* iets dikker is en dat de habitus van beide planten verschilt.

Voor zoover het Hollandsche planten betreft, lijkt het mij echter mogelijk om naast iedere ongevlekte plant een gevlekte te vinden, die alleen door het bezit van anthocyaan verschilt. Het zou natuurlijk mogelijk zijn, dat de Engelsche gevlekte planten van de onze verschillen. Planten, die ik opstuurde naar Dr STEPHENSON en Col. GODFERY werden echter identiek verklaard met de Engelsche *latifolia*. Daar komt nog bij, dat ik Dr STEPHENSON gevlekte en ongevlekte planten stuurde uit hetzelfde moeras. De gevlekte werden *O. latifolia* genoemd, de ongevlekte *O. praetermissa*. Zelf ontving ik *O. praetermissa*-exemplaren van Col.

GODFERY, die mij identiek voorkwamen met onze laatbloeiende ongevlekte planten. Nu is het altijd gevaarlijk om naar enkele exemplaren een oordeel uit te spreken over het geheel, maar zooals de zaken nu staan, lijkt het mij waarschijnlijk, dat we in *Orchis praetermissa* en in *O. latifolia junialis* dezelfde soort hebben te zien.

Het zaad van beide planten vertoont eveneens groote overeenkomst, zoodat Mr T. A. DYMES schrijft (zie 11, pag. 199): „The evidence of the seeds of these plants, which came from Winchester and Chippenham Fen, suggests that *O. latifolia* (L.) and *O. praetermissa* (DR.) are close allies or forms of the same species.”

Een feit is echter, dat wat de verhouding van ongevlekte tot gevlekte planten aangaat, er een verschil bestaat. In Engeland overheerscht de ongevlekte *O. praetermissa*, terwijl in ons land meestal de gevlekte planten de meerderheid vormen.

In Noord-Engeland en Schotland komen voor *Orchis purpurella* (STEPHENSON p. & f.) en *Orchis praetermissa* var. *pulchella* (DRUCE).

De laatste plant is iets hooger en groeit meestal in wat hooger gras dan de eerste. Dr STEPHENSON meent nu, dat de ongevlekte var. *pulchella* opgevat moet worden als de ongevlekte vorm van *O. purpurella*. Colonel JOHNSTON, die mij van de Orkaden beide planten toezond, is van meening, dat er hier inderdaad slechts van één soort sprake is. Cultuurproeven moeten m.i. de beslissing brengen.

Volgens mijn meening hebben we in *O. praetermissa* en *O. latifolia junialis* een soortgelijk geval. Het lijkt mij zeer bezwaarlijk om beide planten als soorten, Linneonten dus, te handhaven. Dr STEPHENSON, wiens meening ik hieromtrent vroeg, schreef me: „With regards to *O. praetermissa*, I think it may sometimes have a few spots on the leaves. I have found such plants which did not seem to me to be hybrids, and more here in Devon, than

anywhere I have been. But on the whole I think *O. praetermissa* is a quite distinct form...."

Ik hoop nog eens in staat te zijn de Engelsche *latifolia* nauwkeuriger te bestudeeren om dan een definitief oordeel uit te spreken.

Amsterdam, 1933.

**Tabel voor het determineeren van Nederlandsche
Handekenskruiden. ¹⁾**

1. Stengel meestal massief. Aantal bracteeachtige bladen (= zonder scheede) in de meeste gevallen 3 of meer. Bloemkleur dikwijls als van de pinksterbloem..... 2
Stengel meer of minder hol. Aantal bracteeachtige bladen gewoonlijk twee of één 3
2. Onderste blad boven het midden het breedst. Lip met 3 ongeveer gelijke lobben. Bladen gewoonlijk gevlekt. Bladonderkant zilverachtig wit. In bosschen en op kalkhoudenden bodem.....
Orchis Fuchsii (DRUCE) = *O. maculata* (L.)
Onderste blad meest boven het midden het breedst. Bladen iets toegeklapt, gewoonlijk gevlekt. Lip breed met zeer klein middenlobje tusschen de zijlobben. Op heidevelden en zuren bodem
Orchis maculata (L.) S.sp. *O. helodes* (GR.) (CAM.)
3. Bladen ongevekt 4
Bladen meestal gevlekt, de onderste ongeveer in het midden het breedst. Lusvormige lijnen op de lip.. 5
4. Lip smal met fijn lijntje, sterk teruggeslagen. Bladen onderaan 't breedst, komen vaak boven de aar uit, altijd ongevekt, lichtgroen. Bladstand vaak $\frac{1}{2}$. Stengel met groote holte. Op zeer vochtigen bodem...
Orchis incarnata (L.)

¹⁾ *Orchis Pseudo-Traunsteineri* (A. FUCHS), waarvan mogelijk nog eenige vindplaatsen in Limburg bestaan, is hier buiten beschouwing gelaten.

Lip breeder (meest 10—12 mm), alleen aan het eind van den bloei teruggeslagen. Honingmerk van stipjes en streepjes. Bladen meestal op het midden het breedst, altijd ongevekt. Bloeitijd pas in Juni. Kleur van de bloemen lichtlila

Orchis praetermissa (DRUCE)

Opm. Een klein percentage der exemplaren van *O. latifolia majalis* (5) is ook ongevekt.

5. Vlekken op de bladen rond, soms dwars geplaatst en ovaal, massief. Lip met duidelijke vrij groote middenlob (fig. 3, 4, 5). Kleur donkerlila. Vroegste bloei (Mei tot begin Juni). In weilanden en op moerassige plaatsen *Orchis latifolia majalis* (KITTEL)
Vlekken ringvormig (groen in 't midden) of alleen in 't midden lichter. Lip met kleine middenlob. Kleur lichtlila. Late bloei (Half Juni tot in Juli) (fig. 1, 2 en 3). Op moerassigen bodem.....

Orchis latifolia junialis (VERMEULEN).

Bij de determinatie is één kenmerk gewoonlijk niet voldoende. Bij twijfelgevallen hangt het er van af, welke kenmerken men het zwaarst wil laten wegen.

Summary.

1. The original diagnosis of *Orchis praetermissa* (DRUCE) from „The Botanical Exchange Club-Report for 1913” is given, together with a Dutch translation of the somewhat altered diagnosis, published by Dr DRUCE in „Bot. Exch. Cl. Rep. for 1917.”

2. The characteristics of *Orchis praetermissa* (DR) are discussed and compared to those of other orchids. Characteristic are late time of flowering, unspotted leaves, rather broad flat labellum with small prominent middle lobe. A table with measurements of Dutch individuals of *Orchis praetermissa* is given.

3. The difference in opinion between English botanists is discussed, especially regarding *Orchis latifolia* (L.). This difference can be explained from the fact that *O. latifolia majalis* (KITTEL) as it occurs in the Western part of the European Continent, is not found in England.

4. The *Orchis latifolia* in the sense of Dr STEPHENSON and Col. GODFERY, which is flowering late in the season at the same time as *O. praetermissa*, is according to the description identical with the late-flowering *O. latifolia* from the moors in Holland and Utrecht. Col. GODFERY and Dr STEPHENSON, to whom I forwarded living specimens from Holland, are of the same opinion.

5. This *O. latifolia* I named *Orchis latifolia junialis* to distinguish it from *Orchis latifolia majalis* (KITTEL). A diagnosis of this variety is given. It flowers later than *O. incarnata* (L.), has ringspots on the leaves and a clear mark of loop-shaped lines on the labellum.

6. Dr DRUCE did not prove this variety to be a hybrid. On some places in Noord-Holland *O. latifolia majalis* (K.), *Orchis praetermissa* (DR.) and *O. latifolia junialis* (m.) occur jointly. The latter two give the impression of being just one species.

7. *Orchis praetermissa* and *Orchis latifolia junialis* occur in England, France and the Netherlands.

8. A key to identify the Dutch Dactylorchids is given.

Literatuur.

1. CAMUS, E. G. & A. Iconogr. des Orchid. d'Europe. Paris 1928.
2. DRUCE, G. CL. Notes on the marsh Orchids. Bot. Exch. Cl. Rep. for 1913.
3. ———. Notes on the British Orchids. Bot. Exch. Cl. Rep. for 1917.
4. ———. Notes p. 576 & p. 608. Bot. Exch. Cl. Rep. for 1919.
5. ———. *Orchis latifolia* etc. Bot. Exch. Cl. Rep. for 1921.
6. ———. *Orchis latifolia*. Bot. Exch. Cl. Rep. for 1922.
7. FUCHS & ZIEGENSPECK. Dactylorchis. Bot. Archiv XIX 1927.
8. Col. GODFERY. British marsh Orchids. Journal of Bot. 1919.

9. Col. GODFERY. British marsh Orchids. Journal of Bot. 1920.
10. ———. *Orchis latifolia*. A hist. study. Journal of Bot. 1924.
11. ———. Monograph & Iconograph of native British Orchidaceae. Cambridge 1933.
12. Col. GODFERY, T. & T. A. STEPHENSON. The British Dactylorchids. Journal of Botany 1924.
13. HÖPPNER, HANS. *Orchis Beckerianus*. Sitzungsber. Naturh. Verein des Rheinl. und Westf. 1927.
14. HOUZEAU DE LEHAIE. La Variation chez les Orchidées belges. Bull. Soc. Royale de Bot. de Belg. 1931.
15. KLINGE, J. Dactylorchidis. Act. Hort. Petr. 1898.
16. ROLFE. Marsh Orchids. Orchid Review 1918.
17. SIPKES, C. Twee Orchissoorten in ons land onopgemerkt gebleven. De Lev. Nat. XXVI 1922.
18. ———. Nederlandsche Orchideeën. Gids 3e Biol. Tent. 1926.
19. SCHLECHTER, R. Monographie der Orch. Europas etc. Berlin 1928.
20. STEPHENSON, T. en T. A. The British palmate Orchids. Journal of Bot. 1920.
21. ———. *Orchis latifolia* in Britain. Journal of Bot. 1920.
22. ———. *Orchis praetermissa*. Journal of Bot. 1923.
23. ———. Some French marsh Orchids. Journal of Bot. 1925.
24. STEPHENSON, T. Orchid hunting in France. Bot. Exch. Cl. Rep. for 1927.
25. ———. Les Dactylorchidées en France et en Grande Bretagne. Bull. Soc. Bot. de France Ve sér., tome IV 1928.
26. VERMEULEN, P. Komt *Orchis purpurella* (St.) in Nederland voor? Ned. Kruidk. Archief 1930.
27. TAHOURDIN, C. B. Native Orchids of Britain. Croydon 1925.

Onder 19 is genoemd het eerste door SCHLECHTER bewerkte deel van een Orchideeënmonographie door KELLER, SCHLECHTER † en von Soó. Aflevering 6 en 7 van het 2e deel door KELLER en VON Soó zullen Dactylorchis behandelen. Ze zijn in druk (tijdens het afdrukken van dit artikel verschenen).

Verspreiding van *Orchis* door Prof. Dr. R. von Soó verschijnt in Pflanzenareale (GUSTAV FISCHER).

In Lebensgeschichte der Blütenpflanzen Mitteleuropas door KIRCHNER †, LOEW †, SCHRÖTER & WANGERIN behandelt ZIEGENSPECK de Orchidaceae. Ook hierin is *Orchis* nog niet behandeld.

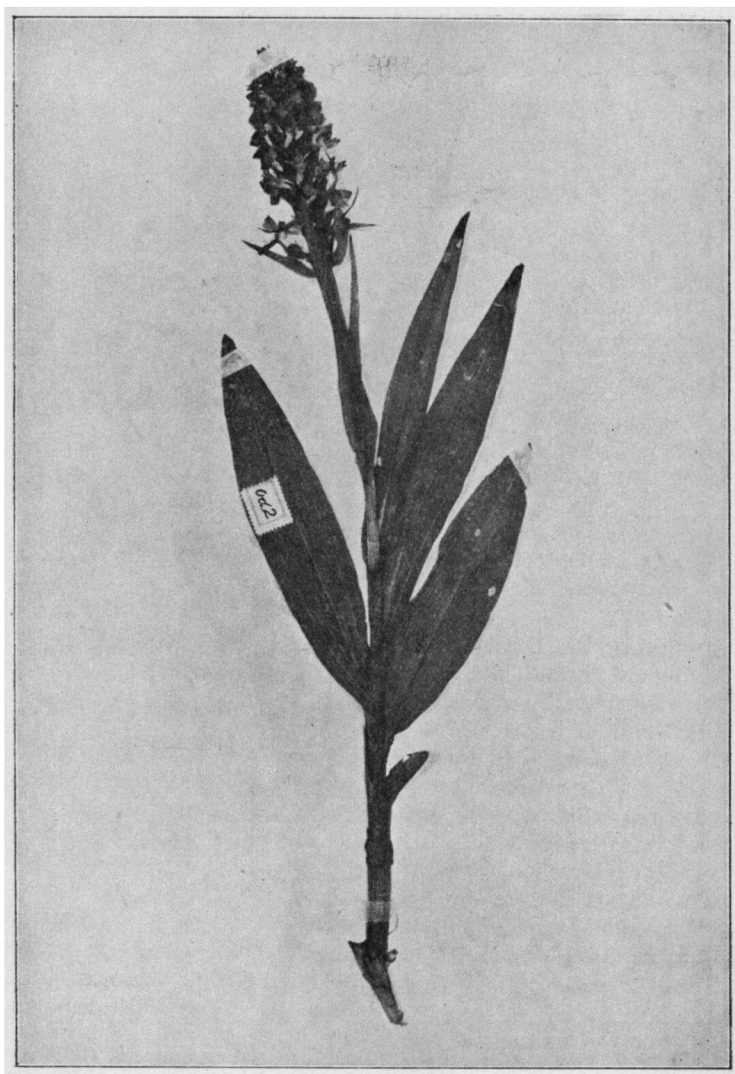

Foto 1. *Orchis praetermissa* (Druce). Od. 2.

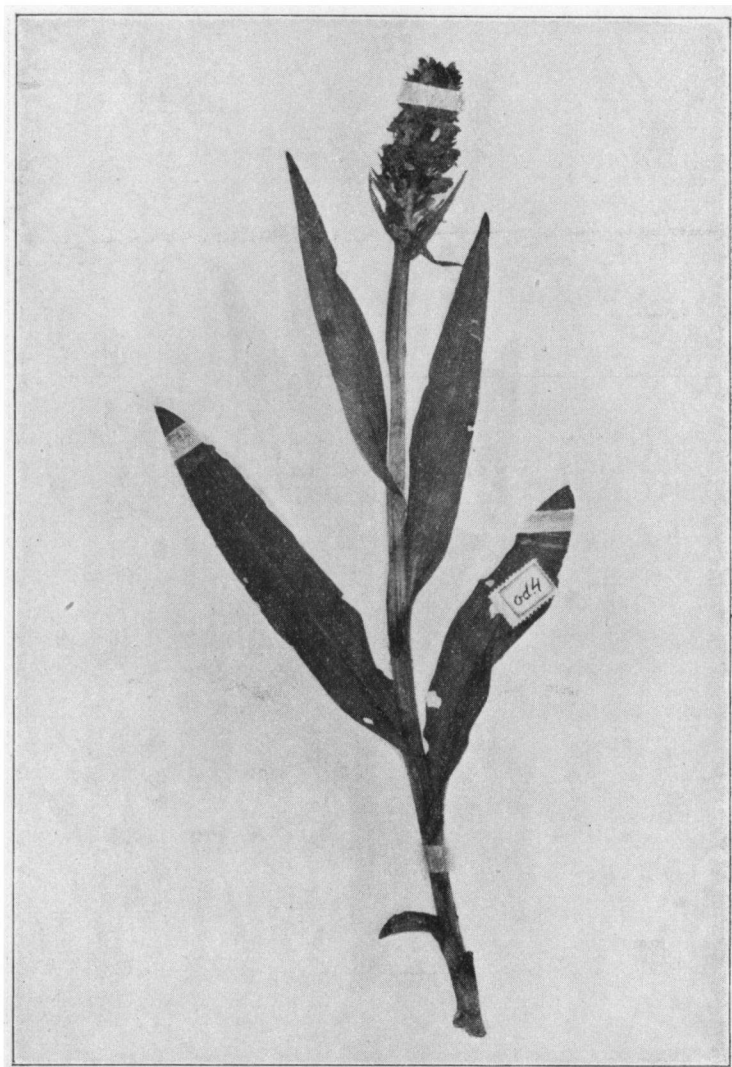

Foto 2. *Orchis praetermissa* (Druce). Od. 4.

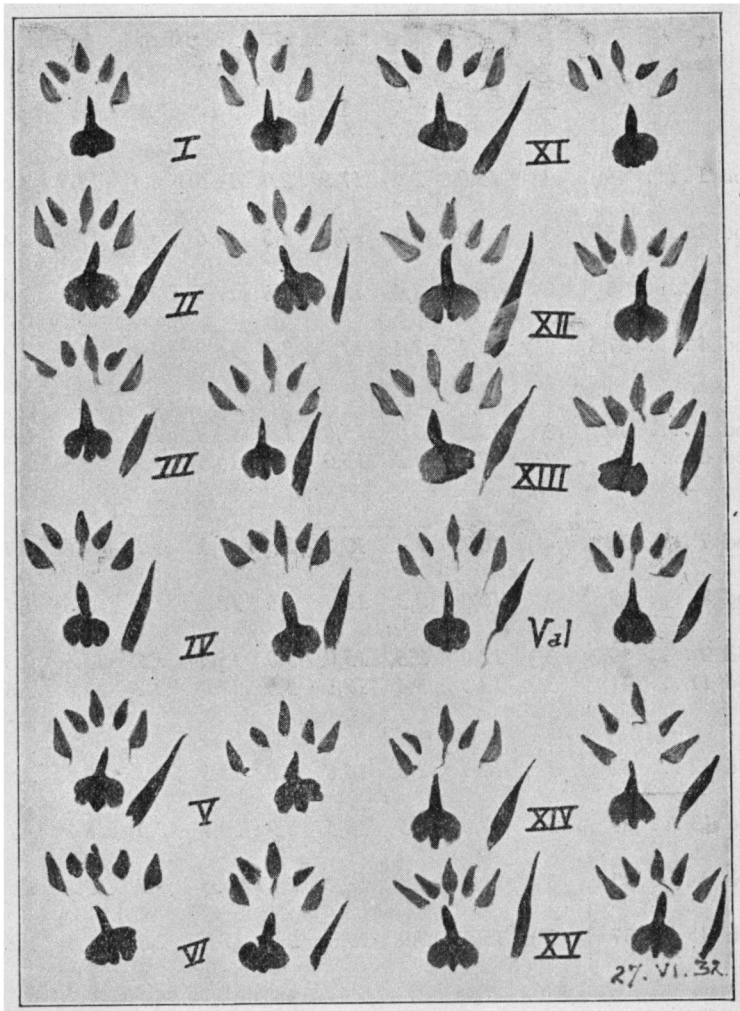

Foto 3. Bloemanalyses van *O. praetermissa* (Druce).

TABEL. O

Plant.	Hoogte in c.m.	Aantal schubachtige bladen.	Onderste blad. Lengte in c.m.	Id. Breedte in c.m.	2e Blad.		3e Blad.		4e Blad.		5e Blad.	
					L	B	L	B	L	B	L	B
od 1	45	3	13,0	2,9	17,2	2,9	14,5 ¹⁾	2,4	12,5	1,6	6,0	
od 2	45	3	7,3	2,3	17,3	4,3	19,6	3,8	19,8	2,8	17,7	
od 3	35	3 ²⁾	16,2	3,4	18,1	2,8	17,5	2,5	13,7	1,8	7,3	
od 4	37,5	3 ²⁾	15,1	3,4	17,3	3,1	18,0	2,4	14,7	2,2	9,8	
od 5	40	3	13,2	2,0	15,0	1,9	12,3	1,2	7,5	0,9	—	
od 6	46	2	7,5	2,2	15,0	3,5	15,5	2,9	13,6	2,3	9,5	
od 7	26	4 ²⁾	10,1	1,7	10,2	1,5	10,0	1,1	4,8	0,7	—	
od 8	32	3	10,0	2,3	12,2	2,5	12,2	1,9	9,8	1,4	6,8	
od 9	49	3 ²⁾	12,0	2,8	15,0	3,0	15,5	2,7	15,5	2,3	12,0	
od 11 ...	41	3 ²⁾	13,5	3,4	17,5	3,5	17,0	3,2	17,0	2,6	12,5	
od 12 ...	52	3	10,5	2,8	16,8	3,8	18,3	3,3	19,6	2,9	18,3	
od 13 ...	63	3	13,0	2,5	18,5	2,9	20,7	2,5	18,7	2,1	11,7	
Nr 14 ...	47	3	14,0	2,4	18,2	2,1	17,5	1,5	12,2	1,5	7,0	
Nr 15 ...	37	3 ²⁾	15,0 ¹⁾	2,9	19,0	2,9	17,5	2,0	11,5	1,2	6,7	

Planten od 1—od 13 werden verzameld in Noord-Holland op moerasveen
Juni. Beschrijving 26 Juni 1932.

¹⁾ Blad boven afgebroken.

²⁾ Bovenst vliezig blad iets groen.

termissa (DRUCE).

Blad.				7e Blad.	Lipbreedte in mm.	Spoorlengte in mm.	Aantal bloemen	Honingmerk.	Habitus. Opmerkingen.
B	L	B							
—	—	—	—	11,5	8,5	23		stipjes en streepjes	Bloemkleur vrij donker. Bladstand $\pm \frac{1}{2}$.
5	1,5	8,0	1,0	14,0	8,5	40		st. en str. in evenwijdigen band.	Bloemkleur iets lichter. Bladstand $\pm \frac{1}{2}$.
—	—	—	—	12,0	9,5	25		stipjes en streepjes.	Bloemkleur vrij licht. Aar vrij diep in bladen. $\pm \frac{1}{2}$
—	—	—	—	12,0	10,0	40		2 lusjes en stipjes en streepjes.	Kleur als 2. Onderste vruchtbeg. niet getordeerd.
—	—	—	—	13,5	9,0	19		stipjes en streepjes.	Tengere lichtgroene plant.
0 ¹⁾	0,9	—	—	14,5	9,0	40		id.	Bloemkl. vrij licht. Iets blauw. Aar boven bloeit niet.
—	—	—	—	12,0	10,5	13		id.	Bloemkleur licht.
0	2,9	—	—	12,0	8,0	25		id.	Tengere plant. Bladen staan vrij laag.
2	0,9	6,0	0,8	12,5	9,5	45		id.	Niet tener.
5	0,8	—	—	12,5	9,5	?		stippen; op sommige bloemen 2 gebogen lijntjes.	Forsch. Bladen kort. Flink. Forsch.
7	1,9	6,6	1,1	14,5	12,5	?		stippen en strepen.	Boschplant. Bloemkleur vrij licht.
7	0,9	—	—	15,0	12,0	?		aanduiding van lijntjes; stipjes en str.	Boschplant.
5	0,6	—	—	12,0	10,0	30		st. en str. in evenwijdigen band.	Vrij slank ex. Boven nog niet in bloei.
—	—	—	—	12,0	10,0	32		stipjes in onduidelijk lijntje.	Kleur normaal.

1 Juni 1932; Nr 14 en 15 komen uit het Naardermeer en zijn verzameld 25
 1 lipbreedte en spoorlengte werd een bloempje onderaan de aar gemeten.
 aantal bloemen is bij benadering opgegeven.
 bladen, waarvan de maten cursief gedrukt zijn, hadden een scheede.

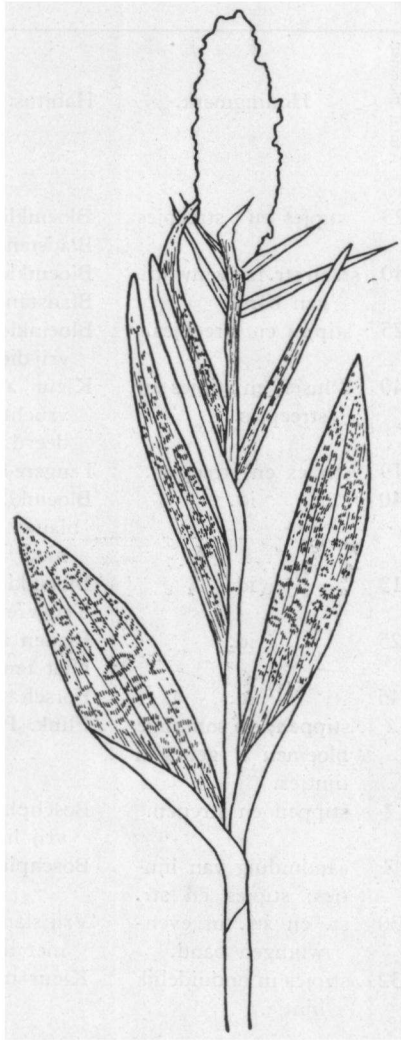

Fig. 1. *Orchis latifolia junialis* (V.).
Krommenie. Hoogte 34 cm.

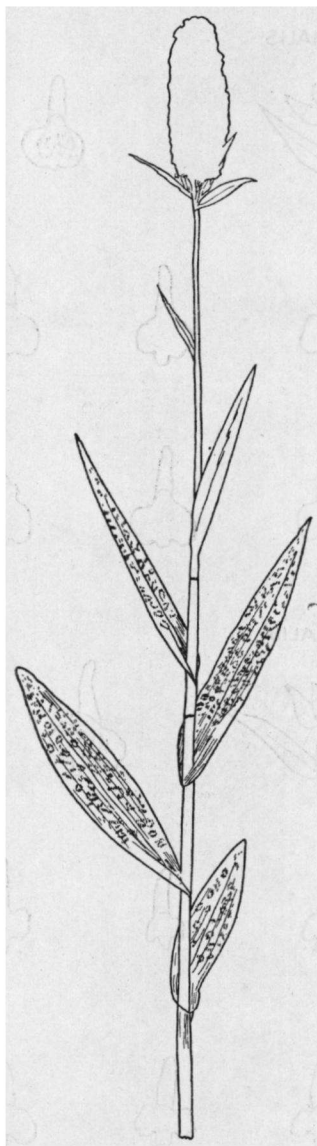

Fig. 2. *Orchis latifolia junialis* (V.).
Kortenhoef. Hoogte 53 cm.

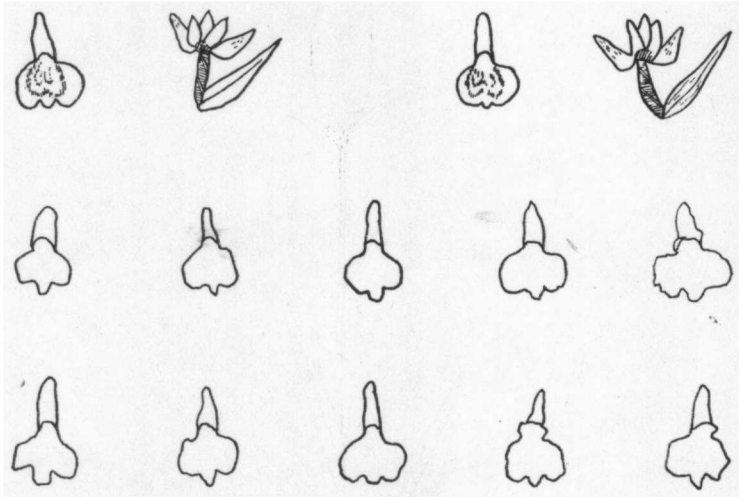
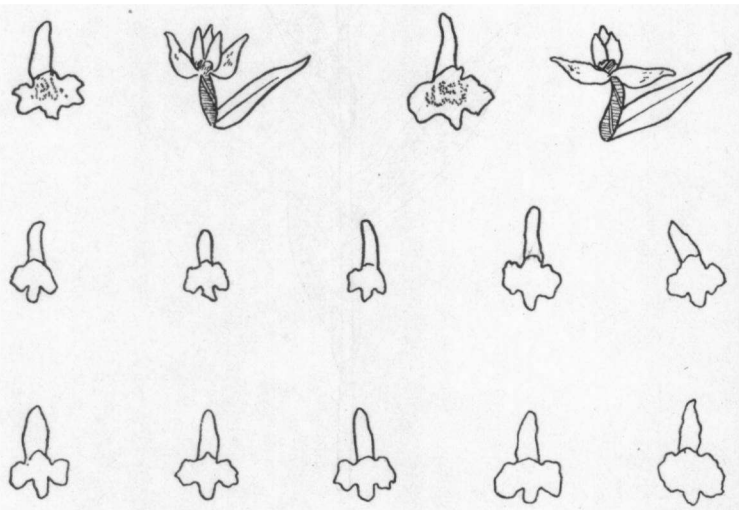
O. LATIFOLIA JUNIALIS**O. LATIFOLIA MAJALIS**

Fig. 3. Bovenste helft: *O. latifolia junialis* (V.). Onderste helft: *O. latifolia majalis* (K.).

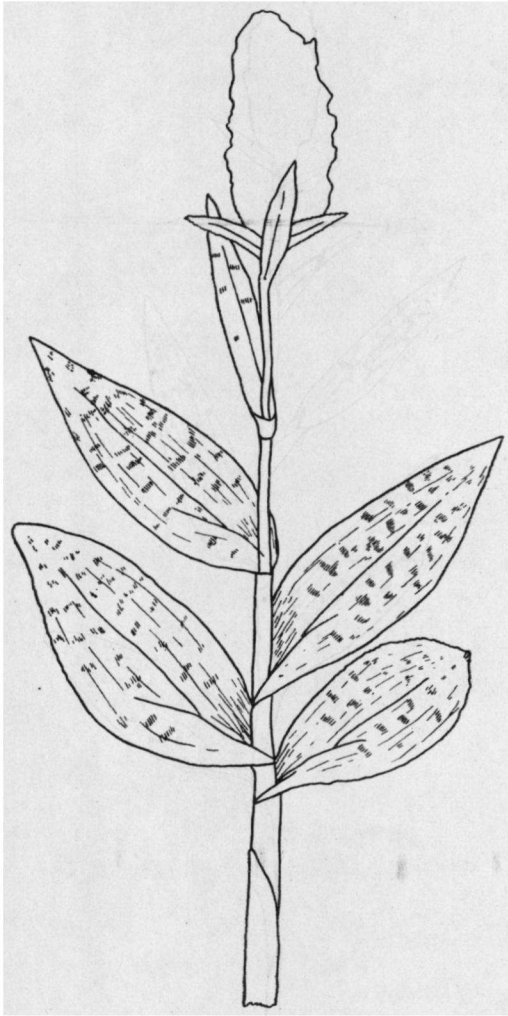

Fig. 4. *Orchis latifolia majalis* (K.).
Castricum. Hoogte 32 c.m.

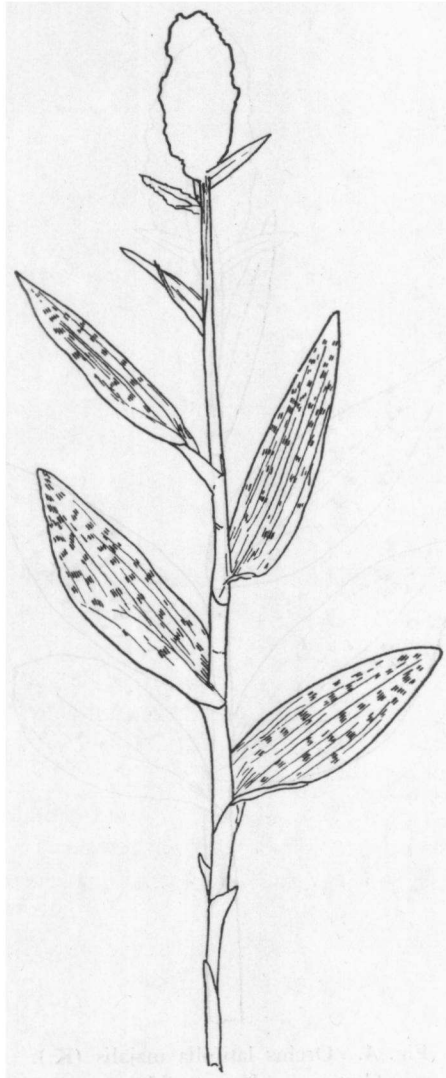

Fig. 5. *Orchis latifolia majalis* (K.).
Casticum. Hoogte 35 cm.